

"איתנים ברשת": תפקידו של הקשר בין מורים ותלמידים ברשתות חברתיות בזמן מלחמה

ברוך שוורץ	קריסטה אסטרחן	יעקב אופיר	חננאל רוזנברג
האוניברסיטה העברית בירושלים	האוניברסיטה העברית בירושלים	האוניברסיטה העברית בירושלים	האוניברסיטה העברית בירושלים, אוניברסיטת אריאל
baruch.schwarz@mail.huji.ac.il	asterhan@huji.ac.il	yaakov.ophir@mail.huji.ac.il	hananelr@yahoo.com

The Role of Teacher-Student Social Network Contact in Wartime: A Mixed Method Approach

Hananel Rosenberg	Yaakov Ophir	Christa Asterhan	Baruch Schwarz
The Hebrew University of Jerusalem, Ariel University	The Hebrew University of Jerusalem	The Hebrew University of Jerusalem	The Hebrew University of Jerusalem

Abstract

Existing research on teacher-student social networks contact has thus far focused on various aspects of this form of communication in everyday life. In the present paper, we examine teacher-student (T-S) contact during war times. Two complementary studies were conducted during the 2014 Israel-Gaza war (operation "Protective shield"): (1) A survey (including both open and closed questions) was distributed among a representative sample of Israeli adolescents ($N = 208$) living in the afflicted areas; and (2) In-depth interviews with 11 teachers from the afflicted area that actively communicated with their students during the war months. Students and teachers reported on extensive T-S communication during the war period, mainly via What'sapp. The dominant content was 'emotional support', but also included school and war-related content. The majority of students appreciated this communication, reporting that T-S contact helped them cope with war-related stressors, and in many cases even initiated it. From the teachers' point of view, T-S communication served three goals: Lending emotional support, identifying distress, and monitoring pedagogical misbehaviors online. Albeit being aware of its downsides, teachers emphasized the media's unique advantages: Ubiquitous and continuous student presence, the ability to be immediately responsive, and the option to alternate between private and public communication.

Keywords: social media, teachers, adolescents, war, emotional support.

תקציר

המחקרים הרבים שדנו בקשר בין מורים ותלמידים ברשתות חברתיות, בחנו את הסוגיה בפרספקטיבה של מצבי שגרה. המחקר הנוכחי נערך במהלך מבצע "צוק איתן" בקיץ 2014, ומבקש לבחון את קיומה, תוכנה, ומשמעותה של תקשורת זו במצבי חירום ומצוקה. המחקר משלב מתודה כמותית ואיכותנית: (א) סקר מקוון שהועבר בקרב מדגם מייצג של תלמידים מדרום הארץ ($N = 208$); (ב) ראיונות עומק עם מורים מהדרום שהיו בקשר עם תלמידיהם ($N = 11$). הממצאים מראים כי במהלך המבצע התקיימה תקשורת ערה בין מורים ותלמידים ברשתות החברתיות, בייחוד בווטסאפ, ואצל רבים מהם אף

התנהלה באופן יותר אינטנסיבי מאשר בשגרה. התוכן הדומיננטי בקשר זה היה תמיכה רגשית, אך גם תכנים אקטואליים וחינוכיים נוספים. רוב התלמידים העריכו קשר זה כמועיל, ובמקרים רבים אף יזמו את הקשר, בעוד מיעוט קטן דחה את ניסיון התקשורת ותיאר אותו כמיותר. בניסיון להסביר את מקורה של התמיכה הרגשית מתייחסים התלמידים הן לתכני התקשורת והן לעצם קיומו של הקשר עם המורה בהקשר החוץ-בית-ספרי. מנקודת המבט של המורים עולים שלושה מניעים מרכזיים לקיום הקשר: תמיכה רגשית, ניטור מצבי מצוקה של תלמידים ופיקוח חינוכי במרחב השיח הוירטואלי. בנוסף מתייחסים המורים לחסרונות התקשורת דרך הרשת החברתית, אך מדגשים בייחוד את יתרונותיה: הנוכחות המאסיבית של התלמידים, היכולת להגיב לאירועים בזמן אמת והממשק המאפשר תקשורת פרטית-אינטימית ופומבית-קבוצתית.

מילות מפתח: רשתות חברתיות, מורים, מתבגרים, מלחמה, תמיכה רגשית.

מבוא

הפופולאריות הרבה של הרשתות החברתיות בקרב צעירים ובני נוער (Brenner, 2012), מביאה מורים רבים לנצל פלטפורמה זו כערוץ תקשורת עם תלמידיהם (Andersson, Hatakka, Grönlund, & Wiklund, 2014). צמיחתן של אפליקציות חברתיות נוספות, ובייחוד רשת הווטסאפ שהפכה לפופולארית ביותר בישראל (פישר, 26/9/13), אף הגבירה את פוטנציאל התקשורת המקוונת בין מורים ותלמידים. ואכן נראה כי רוב תלמידי בתי הספר בישראל (תיכונים, חטיבות, ולעיתים אף ביסודי) חולקים עם מוריהם קבוצות כיתתיות-אינטראקטיביות בפייסבוק או בווטסאפ (רוזן, 17/19/13).

מרבית המחקרים שעסקו בפוטנציאל הקשר בין מורים ותלמידים ברשתות החברתיות, התמקדו במרצים ובסטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה, ובחנו את יתרונותיה וחסרונותיה הפדגוגיים של הרשת (Greenhow, Robelia & Hughes, 2009; Bliuc et al, 2010; Kirschner & Karpinski, 2010; Hew, 2011; Towner & Lego Munoz, 2011; Junco, 2012; Wang et al, 2012; Deng & Tavares, 2014; Artega et al, 2013). מחקרים אחרים בחנו את פרקטיקות הלמידה של הסטודנטים ברשת החברתית, והראו כיצד הפייסבוק משמש בעיקר למטרות מטא-למידה ולצרכים לוגיסטיים (Selwyn, 2009; Grosbeck et al, 2011; Lampe et al, 2011; Sanchez et al, 2014).

לעומת שפע המחקרים העוסקים בסטודנטים, חוקרים ספורים התמקדו בתלמידי תיכון ובקשריהם עם מורים דרך הרשתות החברתיות. במחקר שבחן את הדרך בתופסים בני הנוער קשר מסוג זה, נמצא כי למרות העובדה שתלמידי תיכון נוטים לראות את הפייסבוק כ'טריטוריה שלהם', הם בכל זאת מקדמים בברכה את האפשרות להשתמש בפייסבוק כערוץ תקשורת עם המורים (Hershkovitz & Forkosh-Baruch, 2013). מחקר נוסף התמקד באופן בו מורים מקיימים קשרים אלה בפועל ובגורמים המניעים אותם לכך (Asterhan & Rosenberg, Forthcoming). המחקר מצא כי מורים בתיכון המקיימים קשר בפייסבוק עם תלמידיהם עושים זאת מתוך שלוש מגמות מרכזיות: (א) למטרות לימודיות ולסיוע בארגון הכיתה והלמידה; (ב) למטרות חינוכיות כגון הרצון להיות מעורב במרחב הוירטואלי, להכיר את עולמם החברתי ובניסיון לזהות סימני מצוקה אצל תלמידים; (ג) למטרות קשר עם תלמידים: הרחבה והעמקה של קשרים קיימים ושמירה על קשר עם תלמידים בוגרים.

המחקרים שנעשו עד כה עוסקים רובם ככולם בקשרי מורים-תלמידים **בעתות שגרה** ובמהלך שנת הלימודים הסדירה. כמעט ולא ניתן למצוא מחקרים הבוחנים את תפקידן של הרשתות החברתיות בתקשורת בין מורים ותלמידים **במצבי חירום ובעתות מצוקה**, זאת למרות הפוטנציאל הרב הטמון בהם דווקא במצבים אלה. ההיחשפות למלחמה, כמו לאירועים אלימים ולאסונות טבע, עלולה להיות חוויה טראומטית ביותר עבור ילדים ובני נוער (Davis & Siegel, 2000). בעקבות כך עלולות להיגרם מגוון בעיות פסיכולוגיות עם השלכות מרחיקות לכת לטווח הקצר והארוך. על רקע זה מסכימים החוקרים כי הגברה וחיזוק של הקשרים האנושיים עם הנפגעים מסייעים להם להתמודד עם המצב הטראומטי. פרקטיקה זו מבוססת על ההכרה כי החוסן הנפשי, המהווה את התשתית להתמודדות עם הטראומה, נבנה על בסיס קשרים אנושיים חזקים (Cohen, 2008). ככל שקשרים אלה חזקים יותר, וככל שהמעגלים החברתיים התומכים זמינים יותר בעתות מצוקה, כך יוכל הפרט להתמודד עם הטראומה ולהיחלף ממנה (Coates, 2003).

ברוח זו נבנו בשנים האחרונות תוכניות התערבות "ממוקדות בית ספר", שמטרתן לסייע בהתמודדות עם מצבי טראומה ומצוקה של תלמידים, תוך התבססות על מעורבותם של המורים ועל

התקשורת שלהם עם תלמידיהם (Baum, 2005). הקשר היומיומי מאפשר למורים להעניק תמיכה מתמשכת, כמו גם את היכולת לזהות סימני מצוקה, שינויים התנהגותיים קיצוניים וסימפטומים נוספים של פוסט-טראומה (Farmer et al, 2003). מורים אף יכולים להעניק תמיכה רגשית ממשית על ידי הקניית כישורי התמודדות, סיוע בעיבוד רגשי, והכוונה לחזרה לשגרה (Prinstein et al, 1996). אולם גם מעבר לטכניקות ספציפיות, הקשר עם המורה כשלעצמו מסוגל להועיל לנפגעי הטראומה. מחקרים עדכניים הראו כי בני נוער שנחשפו לאירועי טרור, מפיקים תועלת פסיכולוגיות חיובית מהגברת תחושת השייכות ומהקשר הרגשי עם מורים ותלמידים אחרים (Moscardino et al, 2014).

לאור זאת נראה כי הרשתות החברתיות מהוות פוטנציאל חשוב ליצירת קשר תומך בין מורים ותלמידים בעיתות מצוקה בכלל ובמצבי מלחמה בפרט. המחקרים המעטים שעסקו ברשתות החברתיות בהקשר זה, התמקדו בעיקר בשימוש ברשת להפצת אינפורמציה בין המוסד לסטודנטים (למשל: Dabner, 2011), אך לא בחנו את תפקודו ככלי לסיוע רגשי, לתמיכה ולעידוד. ייתכן כי העובדה שמבצע "צוק איתן" התרחש במהלך החופש הגדול בו נמצאים התלמידים בביתם, אף מגבירה את חשיבותו של הקשר המקוון.

פוטנציאל השימוש ברשת לתקשורת מורים-תלמידים, מועצם עוד יותר לאור הסקרים שהראו כי במהלך מבצע צוק איתן תפקדו הרשתות החברתיות כערוץ תקשורת דומיננטי בקרב אזרחי ישראל ובייחוד בקרב צעירים. כך למשל, קרוב למחצית מהישראלים השתמשו בוואטסאפ לפחות פעם ביום כדי להתעדכן במהלך הלחימה. (מלכה ואחרים, 20/10/14). תדירות השימוש הגבוהה ביותר נמצאה בדרום הארץ, מוקד הפעילות המרכזי במבצע הנוכחי. החוקרים מציעים הסבר לנתון זה לאור ממצא נוסף לפיו 28% מהמשתתפים ענו כי השימוש ברשתות החברתיות עוזר להם להירגע ולהפיג מתחים.

המחקר הנוכחי

במחקר זה אנו בוחנים את השימוש ברשתות החברתיות לצורך תקשורת מורים-תלמידים בדרום הארץ במהלך מבצע "צוק איתן". הבחירה להתמקד בבני נוער בגילאי תיכון (14-18) נובעת מאופיו של הקשר החינוכי והרגשי בין מורי בית הספר ותלמידיו לעומת מסגרת אוניברסיטאית, ומהציפייה מהמורים להיות מעורבים ולסייע לתלמידיהם בתקופה זו גם מעבר למסגרת הלימודית.

שאלות המחקר בהן אנו מתמקדים הינן:

- א. באיזו מידה שימשו הרשתות החברתיות (פייסבוק ווטסאפ) לצורך תקשורת בין מורים ותלמידים בדרום הארץ במהלך הלחימה?
- ב. מה היו תכניה של התקשורת, למה היא שמשה בפועל ובאיזו דינמיקה התנהלה (מי יזם את התקשורת, מי ניהל את השיחות וכו')?
- ג. מזויות המבט של התלמיד: כיצד ראו התלמידים את התקשורת עם המורים? אילו תחושות העניק הקשר והאם הוא נתפס כמשמעותי ומסייע?
- ד. מזויות המבט של המורה: מה היו המניעים והמטרות של התקשורת המקוונת? האם הם הושגו?

מערך המחקר מורכב משלושה חלקים, תוך שילוב מתודולוגיה כמותית ואיכותנית. בחלק הראשון נערך סקר שכלל 201 בני נוער בעלי חשבון פייסבוק ו/או וואטסאפ. גיל המשתתפים במחקר נע בין 13 ל-18 ($M = 15.5, SD = 1.4$). הסקר כלל שלושה נושאים:

- א. שאלות הנוגעות להרגלי השימוש ברשתות החברתיות בזמן שגרה ובמהלך המלחמה;
- ב. שאלות בנוגע לתדירות ולדינאמיקה של הקשר עם מורים ברשתות החברתיות בזמן שגרה ובמלחמה, ולתכני התקשורת עם המורים במהלך המבצע
- ג. שאלות על משמעותו של הקשר עם המורים עבורם.

השאלות נשאלו לגבי רשת הפייסבוק ואפליקצית הוואטסאפ באופן נפרד.

בחלק השני התבקשו אלה ממשתתפי הסקר שתקשרו עם המורים ברשתות החברתיות לענות על שאלות פתוחות בהן הונחו לתאר בפירוט את הקשר עם המורים ברשתות החברתיות, להתייחס לחשיבות שלו עבורם ולציין (אם היו) אינטראקציות משמעותיות שהתחוללו.

בחלק השלישי נערכו ראיונות עומק חצי-מובנים עם 11 מורים מבתי ספר תיכוניים בדרום הארץ. המורים נבחרו דרך דגימת "כדור שלג", תוך פנייה לחברים, לעמיתים ולסטודנטים-לשעבר ממכללה להוראה בה מלמד אחד מעורכי המחקר. לאחר איסוף של כ-25 מורים פוטנציאליים, נבחרו 11

מורים שקיימו קשר עם תלמידיהם במהלך המלחמה ברמות משתנות של אינטנסיביות, תוך ניסיון להקפיד על מגוון מגדרי וגילאי של המורים, כמו גם של אופי בתי הספר. הסקר והראיונות התבצעו בזמן המלחמה עצמה. בשל כך הראיונות נערכו טלפונית, השיחות הוקלטו ושוכתבו.

ממצאים ודין

תמיכה רגשית בזמן מלחמה: זוית המבט של התלמידים

השימוש ברשתות חברתיות הינו מאוד נפוץ בקרב מתבגרים. כמעט כל המשתתפים (96.6%) דיווחו על שימוש תדיר ברשתות חברתיות. רובם המוחלט (94%) דיווחו שהם משתמשים ברשתות הללו על בסיס יום-יומי, כאשר 45.8% משתמשים בהן מספר פעמים בשעה ו-22.4% לפחות פעם בכמה דקות. בזמן המלחמה השימוש ברשתות חברתיות גובר, כאשר רוב המשתתפים (71.6%) מעידים שבזמן המלחמה הם משתמשים ברשתות חברתיות יותר מבזמן שגרה.

רוב משתתפי המדגם (67.7%) דיווחו כי הם מתקשרים עם מוריהם בימים כתיקונם, בעיקר באמצעות הוואטסאפ. עם זאת, גם בזמן המלחמה התקיימה תקשורת אינטנסיבית ועשירה, על אף החופש הגדול: 111 תלמידים ממשתתפי המדגם (55.2%) היו בקשר עם המורים בוואטסאפ במהלך המלחמה, בהשוואה ל-66.1% בזמן שגרה. 60% מהם דיווחו על קשר אינטנסיבי יותר או זהה לעומת זמני שגרה. תמונה דומה ניתן לראות לגבי הקשר עם המורים דרך הפייסבוק: כמות התלמידים המתקשרים בפייסבוק עולה מתקופת השגרה ($N = 27$) לתקופת המלחמה ($N = 35$), מתוכם 77.2% שומרים על אותה אינטנסיביות של קשר או מגבירים אותה.

ביחס לתכני התקשורת, הקטגוריה הבולטת היתה "תמיכה רגשית". הדבר בא לידי ביטוי בשימוש בפייסבוק אך באופן בולט יותר בוואטסאפ (כפי שניתן לראות באיורים 1-2). ההבדל בין שתי הקטגוריות הדומיננטיות ("תמיכה רגשית" ו"חדשות בנוגע למלחמה") היה מובהק ($t(84) = -3.38, p = .001$).

רוב התלמידים (76%) מבין אלה שתקשרו עם המורים במהלך המלחמה דרך הרשתות חברתיות, העריכו קשר זה כמועיל. תחושות אלו באות לידי ביטוי גם ביחס לדינמיקה של הקשר: 21.4% מבין התלמידים המתקשרים העידו שבמקרים מסוימים הם אלו שפנו למורים לקבלת סיוע ותמיכה.

בשאלות הפתוחות בהן התבקשו לפרט את התחושות שהקשר עם המורים העניק להם. התלמידים הציגו טווח רחב ומגוון של חוויות: ביטחון, הפגת מתח, תמיכה, העלאת מורל, חיזוק, רגש טוב, הרגעה, הגנה, ושמירה על מצב רוח. בתשובה לשאלה כיצד הצליח הקשר לספק צרכים אלה, ניתן למצוא בדברי המשתתפים שתי תמות מרכזיות: (א) **תוכני התקשורת** הם אלה שסייעו לתלמידים; (ב) **עצם התקשורת** וקיומה ספקו את התמיכה.

ביחס ל**תוכני התקשורת** ציינו התלמידים את חווית שיתוף הרגשות שלהם ובייחוד של המורים, אשר חשפו את עולמם הפנימי בפני התלמידים. בנוסף התייחסו התלמידים לחשיבותם של מסרי ההרגעה של המורים במצבי לחץ כגון בזמן מטחי-טילים ולאחר פרסום ידיעות קשות משדה הקרב, וכן את התערבות להרגעת הרוחות בדיונים סוערים. אלה שראו את **עצם קיומו של הקשר** כמשמעותי, הסבירו שהקשר כשלעצמו מעיד על אכפתיות ודאגה, דבר המעניק העצמה רגשית לתלמיד. חלקם תלו זאת בפריצת הקשר הרגיל בין מורה ותלמיד שעוסק בדרך כלל למידה וציונים, והעובדה שהמורה מתקשר איתם למרות שהוא "לא באמת חייבת" – בייחוד שמדובר בחופש הגדול – דבר שמעיד על אכפתיות אמיתית ותורם לחיזוקם האישי, לדבריהם.

חשוב לציין שהיו תלמידים שתפסו את הקשר עם המורה כמיותר ולא חשוב, ולעיתים אף כאקט צבוע. כמה מהם דחו את הקשר המקוון מתוך תפיסה צינית של המורה ככה שלא באמת מעוניין בקשר אישי ועושה זאת רק מתוך חובה. אצל אחרים הדחייה נבעה מ"תיחום טריטוריות", הן במרחב של המקום (המורים לא באמת שייכים לרשתות החברתיות שלי) והן במרחב הזמן (המורים לא יכנסו אלי בחופש הגדול).

תמיכה רגשית בזמן מלחמה: זוית המבט של המורים

מתוך הראיונות עם המורים עלו שלושה מניעים דומיננטיים לתקשורת עם התלמידים ברשתות החברתיות: מתן תמיכה רגשית, ניטור מצבי מצוקה של תלמידים, והתערבות חינוכית במרחב הוירטואלי במקרים של "חריגות נורמטיביות" (הפצת שמועות פוגעניות, שיח מתלהם הכולל הערות

גזעניות וכדומה). במרבית המקרים היה הקשר יוזמתו האישית של המורה, ובחלקם הוכונו לכך בהנחיית האחראים עליהם (רכז שכבה או מנהל).

השימוש ברשתות החברתיות נתפס אצל המורים כהכרח (בשל העובדה שמדובר במצב חירום והתלמידים בביתם) אך גם כאופציה מועדפת, זאת בשל מספר סיבות: (א) הזמינות הגבוהה המאפשרת למורה תגובה מהירה במצבי חירום; (ב) העובדה שבני הנוער נוכחים ברשת ורוב השיח ביניהם בתקופה זו מתנהל במרחב הוירטואלי; (ג) הממשק הטכנולוגי המאפשר תקשורת אישית-פרטית או קבוצתית-פומבית, על פי הרצוי למורה ולתלמיד, בהשוואה לחד ממדיות של השיחה הקולית והמסורן בהם בו עשו שימוש במלחמות קודמות. הדגש שנותנים המורים לחשיבות האינטראקציה הקבוצתית נתמכת בממצאי מחקרים עדכניים לפיהם ישנה חשיבות לתמיכה הרגשית אך גם לתחושת השייכות הקולקטיבית של בני נוער לצורך התמודדות עם מצבי מצוקה וטראומה (Moscardino et al, 2014). אולם בעוד חוקרים אלה מתייחסים לתפקודו החשוב של המורה בהקשר זה במרחב הבית ספרי וכתגובה מאוחרת להתרחשותם של האירועים, המחקר הנוכחי מדגים כיצד הרשתות החברתיות מאפשרות למורים מרחב התערבות נוסף, המתחולל בזמן ההתרחשויות עצמן.

ברובד נוסף, חלק מהמורים ציינו שבזמן שגרה הם מסרבים לתקשר עם תלמידיהם ברשתות החברתיות, מתוך רצון לשמור על פרטיותם ופרטיות תלמידיהם. ואכן כפי שראינו לעיל, תקשורת בין מורה ותלמיד ברשת החברתית יוצרת טשטוש בין המסגרת הלימודית והחברתית ונתפסת לעיתים כחזירה לפרטיות וכחשיפה מוגזמת, הן על ידי התלמידים (Mendez et al, 2009) והן על ידי מורים (Mazer et al, 2009). אולם נראה כי במצבי מצוקה, לפחות עבור חלק מהתלמידים והמורים, נקודת המבט משתנה. בעת כזו דווקא פוטנציאל המפגש האישי המתאפשר דרך הרשתות החברתיות – מעניק את התמיכה הנדרשת, ומורים המודעים לכך מכריעים את הכף לחיוב.

מסקנות

מסקנתו המרכזית של המחקר היא שהרשתות החברתיות, ובעיקר הוואטסאפ, משמשות כערוץ תקשורת אינטנסיבי ומשמעותי בין מורים ותלמידים באירועי חירום ומלחמה, אף יותר מאשר בזמן שגרה. הניסיון לנצל קשר זה לשם תמיכה רגשית במצבי מצוקה, נתפסת אצל רבים מהתלמידים בצורה חיובית ויעילה. זאת למרות שבזמן שגרה מבוגרים ככלל, ומורים בפרט, אינם נתפסים בעיני בני הנוער כבעלי סמכות בעולם המקוון (Hinduja & Patchin, 2007). המורים היו מודעים לפוטנציאל הקשר ברשתות החברתיות ולהזדמנויות בניצול הערוץ לטובת תלמידיהם, ורבים מהם פעלו ברוח זו. ההתערבות במרחב הוירטואלי בזמן המלחמה נתפסת אצל המורים כאמצעי וכמטרה כאחד: הרשתות החברתיות מאפשרות להם להגיע לתלמידיהם, לתמוך בהם ולנטר את מצבי המצוקה. אולם מעבר לכך המורים רואים את החשיבות גם בעצם נוכחותם שם, בפיקוח על התכנים ובהרגעת השיח, כהזדמנות חינוכית חשובה וכניסיון חיברות של התלמידים במרחב הוירטואלי.

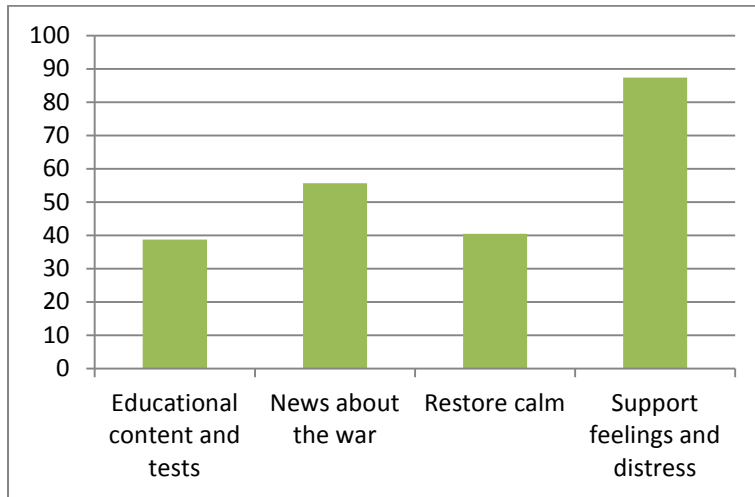
מקורות

- מלכה, ו', אריאל, י', אבידר, ר' ו-חן, לוי, א' (20/10/2014). יש לך בדיחה. **העין השביעית**. אוהזר ב-24/10/14, מתוך: <http://www.the7eye.org.il/130153>
- פישר, י' (26/9/13). הפייסבוק מת, יחי המלך החדש. **TheMarker**. אוהזר ב-22/10/14 מתוך: <http://www.themarker.com/technation/1.2126492>
- רוזן, א' 17/19/13, הקבוצות המגניבות בוואטסאפ. **Mako**. אוהזר ב-20/10/14 מתוך: <http://www.mako.co.il/nexter-weekend/Article-f3c3c1e98ca2141006.htm>
- Andersson, A., Hatakka, M., Grönlund, Å., & Wiklund, M. (2014). Reclaiming the students – Coping with social media in 1:1 schools. *Learning, Media and Technology*, 39(1), 37-52.
- Arteaga Sanchez, R., Cortijo, V., & Javed, U. (2014). Students' perceptions of Facebook for academic purposes. *Computers & Education*, 70, 138-149. doi: 10.1016/j.compedu.2013.08.012
- Asterhan, C. & Rosenberg, H. (Forthcoming). Secondary School Teacher-Student Communication in Facebook: Potentials and Pitfalls.
- Baum, N. L. (2005). Building Resilience: A School-Based Intervention for Children Exposed to Ongoing Trauma and Stress. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 10(1-2), 487-498. doi: 10.1300/J146v10n01_08

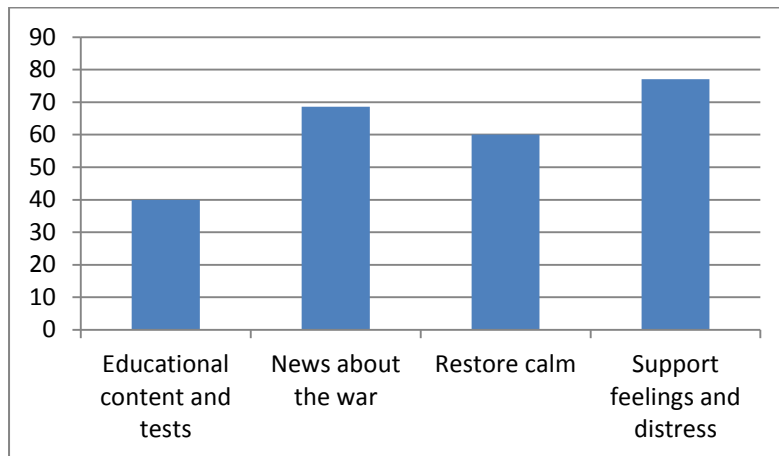
- Bliuc, A. M., Ellis, R., Goodyear, P., & Piggott, L. (2010). Learning through face-to-face and online discussions: Associations between students' conceptions, approaches and academic performance in political science. *British Journal of Educational Technology*, 41, 512-524
- Brenner, J. (2012). Pew Internet: Teens. Pew Research Center's Internet & American Life Project. <http://www.pewinternet.org/Commentary/2012/April/Pew-Internet-Teens.aspx>. (April 27, 2012) (last retrieved May 17, 2013).
- Coates, S. W. (2003). Introduction: Trauma and human bonds. In S. W. C. troduction: Trauma and human bonds, J. L. Rosenthal, & D. S. Schechter (Eds.), *September 11: Trauma and human bonds* (pp. 1-14). New York, NY, US: The Analytic Press/Taylor & Francis Group.
- Cohen, E. (2008). Parenting in the throes of traumatic events. *Treating traumatized children: Risk, resilience and recovery*, 72.
- Dabner, N. (2012). 'Breaking Ground' in the use of social media: A case study of a university earthquake response to inform educational design with Facebook. *Internet and Higher Education*, 15, 69-78.
- Davis, L., & Siegel, L. J. (2000). Posttraumatic stress disorder in children and adolescents: A review and analysis. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 3(3), 135-154. doi: 10.1023/A:1009564724720
- Farmer, E. M. Z., Burns, B. J., Phillips, S. D., Angold, A., & Costello, E. J. (2003). Pathways into and through mental health services for children and adolescents. *Psychiatric Services*, 54(1), 60-66. doi: 10.1176/appi.ps.54.1.60
- Greenhow, C., Robelia, B. & Hughes, J.H. (2009). Web 2.0 and classroom research: What path should we take now? *Educational Researcher*, 38, 246-259.
- Greenhow, C., Menzer, M., & Gibbins, T. (2012). *When friends debate science: Socio-scientific argumentation in a Facebook Application*. Paper accepted for presentation at the Annual Meeting of the American Association of Educational Researchers, San Francisco, CA.
- Hew, K. F. (2011). Students' and teachers' use of Facebook. *Computers in Human Behavior*, 27, 662-676.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2007). Offline consequences of online victimization: School violence and delinquency. *Journal of School Violence*, 6(3), forthcoming.
- Junco, R. (2012). Too much face and not enough books: The relationship between multiple indices of Facebook use and academic performance. *Computers in Human Behavior*, 28, 187-198.
- Kirschner, A. P. & Karpinski, A. C. (2010). *Facebook and Academic Performance*. *Computers in Human Behavior*, 26, 1237-1245.
- Mendez, J. P., Curry, J., Mwavita, M., Kennedy, K., Weinland, K., & Bainbridge, K. (2009). To friend or not to friend: Academic interaction on Facebook. *International Journal of Instructional Technology & Distance Learning*, September 2009. Available at: http://www.itdl.org/Journal/Sep_09/article03.htm
- Moscardino, U., Scrimin, S., Capello, F., & Altoè, G. (2014). Brief report: Self-blame and PTSD symptoms in adolescents exposed to terrorism: Is school connectedness a mediator?. *Journal of adolescence*, 37(1), 47-52.
- Prinstein, M. J., LaGreca, A. M., Vernberg, E. M., & Silverman, W. K. (1996). Children's coping assistance: How parents, teachers, and friends help children cope after a natural disaster. *Journal of Clinical Child Psychology*, 25(4), 463-475. doi: 10.1207/s15374424jccp2504_11
- Towner, T., & Lego Muñoz, C. (2011), Facebook and education: A classroom connection? In Charles Wankel (ed.), *Educating Educators with Social Media (Cutting-edge Technologies in Higher Education, Volume 1)*, pp.33-57, Emerald Group.

Wang, Q., Woo, H. L., Choon, L. Q., Yang, Y. & Liu, M. (2012). Using the Facebook group as a learning management system: An exploratory study. *British Journal of Educational Technology*, 43, 428-438.

נספחים

תרשים 1. התפלגות תוכן התקשורת בווטסאפ בזמן המלחמה

תרשים 2. התפלגות תוכן התקשורת בפייסבוק בזמן המלחמה